

MILOŠ ZELENKA

ČESKÁ A SLOVENSKÁ LITERÁRNÍ KOMPARATISTIKA 20. STOLETÍ – STAV A PERSPEKTIVY

Abstrakt

Současná česká a slovenská komparatistika, jejíž nejvýznamnější představitelé byli přímými žáky F. Wollmana a také spolupracovníky D. Ďurišina, směřovala od geneticko-kontaktologické komparatistiky k typologii a k využití filozofických podnětů (fenomenologie, hermeneutika), ale vždy spojovala srovnávací metodu s přístupem směrovým a genologickým. Na konci 20. století se v české a slovenské komparatistice rozvinula teorie meziliterárnosti, kterou Ďurišin v návaznosti na F. Wollmana vztáhl od strukturálních východisek k semiotice jako k univerzální metodologii kultury, ale také k teorii recepce a intertextuality. Po přelomu století s nástupem a prosazením nové generace literárních vědců dochází k intenzivnějšímu metodologickému otevření a k interdisciplinární inspiraci. Výsledkem tohoto „pohybu“ se stala příprava a vydání monografického čísla *World Literature Studies* (č. 2/2013, eds. R. Gáfrik a M. Zelenka) s názvem *Comparative Literary Studies as Cultural Criticism* pro XX. Mezinárodní kongres srovnávacích literatur (AILC/ICLA) v červenci 2013 v Paříži. Zároveň v únoru 2015 v Bratislavě došlo k založení Asociace českých a slovenských komparatistů, která si klade za cíl iniciovat myšlení o literatuře v českém a slovenském vědeckém a kulturním prostoru.

Abstract

CZECH AND SLOVAK COMPARATIVE LITERATURE IN THE 20TH CENTURY

Its major representatives – devoted disciples of F. Wollman and close colleagues of D. Ďurišin – while carrying out their studies from comparative contactology to typology and employing philosophical impulses (phenomenology; hermeneutics), never failed to combine the comparative method with directional and genological approaches. By the end of the 20th century, Czech and Slovak comparative literature had developed the theory of interliterariness, which was by transferred by Ďurišin as F. Wollman's follower from structural starting points to semiotics, considered a universal methodology of culture, and to the theory of reception and intertextuality. In the early 21st century, with the arrival and recognition of a new generation of literary scholars, methodology began to burgeon and interdisciplinary research was stimulated. The related scholarly pursuits resulted in publishing a monographic issue of *World Literature Studies* (2/2013, ed. by R. Gáfrik and M. Zelenka), entitled *Comparative Literary Studies as Cultural Criticism*, to supplement the 20th International Congress of Comparative Literatures (AILC/ICLA), held in Paris in July 2013. Parallel to it, in February 2015, the Association of Czech and Slovak Comparatists was established in Bratislava with the aim of stimulating literary thought within Czech and Slovak scholarly and cultural circles.

Klíčová slova

česká literární komparatistika ■ slovenská literární komparatistika ■ Asociace českých a slovenských komparatistů ■ F. Wollman ■ D. Ďurišin

Key words

Czech comparative literature ■ Slovak comparative literature ■ the Association of Czech and Slovak comparatists ■ F. Wollman ■ D. Ďurišin

„Česká škola literární komparatistiky“,¹ resp. „pražská komparatistická škola“,² k níž patřili Jiří Polívka (1853–1933), Jan Máchal (1855–1939), Matija Murko (1861–1952) a Václav Tille (1867–1937), se rozvíjela zejména po roce 1918. Nálepka pozitivistické školy není zcela přesná, jednalo se spíše o badatele s filologickou a kulturněhistorickou orientací, kteří kladli důraz na studium folklóru a vytvářeli četné materiálové syntézy. Druhá badatelská generace, která dozrála v průběhu třicátých let (J. Horák, O. Fischer, M. Szykowski ad.), ve svých vůdčích osobnostech René Wellkovi (1903–1995) a Franku Wollmanovi (1888–1969) syntetizovala poznatky starší kulturněhistorické školy se strukturálně funkcionalistickým hlediskem Pražského lingvistického kroužku. Žáci těchto badatelů, kteří začali publikovat již v polovině třicátých let (J. Heidenreich-Dolanský, K. Krejčí, K. Horálek, J. Hrabák ad.), vytvářeli třetí generaci české moderní komparatistiky, do jejího formování však negativně zasáhla krize srovnávacího studia na Západě spolu s domácím, v padesátých letech ideologicky podmíněným odmítnutím komparatistiky chápané jako „nemarxistické“ rozvíjení historické poetiky A. N. Veselovského.

Po roce 1945 prodloužovala činnost druhé i třetí generace české moderní komparatistiky, souběžně s nimi se však prosazovaly i další výrazné badatelské osobnosti jako A. Měšťan, Z. Mathauser nebo S. Wollman, který propracoval srovnávací studium žánrového systému slovanských literatur.³ Jejich vědecký vývoj však komplikovalo podezření z pěstování tzv. buržoazní duchovědy, jemuž čelila zejména redakce *Slavie* (B. Havránek, K. Krejčí a F. Wollman), která byla na podzim 1951 na půdě FF UK v Praze obviněna z propagování komparatistiky jako kosmopolitní „vlivologické“ disciplíny. Zásadní význam pro poválečné směřování

¹ Srov. monografii WOLLMAN, Slavomír: *Česká škola literární komparatistiky (Tradice, problémy, přínos)*. Praha: Univerzita Karlova, 1989.

² WOLLMAN, Frank: *Naše pojetí slovanské filologie a její dnešní úkoly*. *Slavia* 18, 1947–1948, č. 3, s. 249–264.

³ Srov. monografii WOLLMAN, Slavomír: *Porovnávací metóda v literárnej vede*. Bratislava: Tatran, 1988.

literární vědy, zejména literární slavistiky a komparativistiky obecně měla společná stať B. Havránka a F. Wollmana *Naše pojetí slovanské filologie a její dnešní úkoly*, která se pokusila očistit srovnávací metodu.⁴ Na ni v padesátých letech navázaly zásadní metodologické studie F. Wollmana věnované problematice slovesné komparativistiky, která byla později rehabilitována na slavistickém kongresu v Moskvě 1958. Jeho příspěvek *Srovnávací metoda v literární vědě*⁵ (napsaný již počátkem roku 1957) se znovu vrátil k myšlence o srovnávání tvarů a struktur, podobnostech a shodách způsobených buď genetickým přejímáním anebo typologickými podmínkami tvorby. Perspektivy a možnosti srovnávacích metod v literární historii rovněž naznačily speciální semináře, které na půdě FF UK v Praze a akademických pracovišť (Slovanský ústav) od počátku šedesátých let do roku 1968 vedli K. Krejčí, R. Parolek a S. Wollman. Do vývoje komparativistiky podnětně zasáhl i ze strukturalismu vyšlý K. Horálek srovnávacími pracemi o slovanském verši a folklóru.⁶ Do roku 1989 základní informaci o komparativistice zprostředkovala vedle textů S. Wollmana a D. Ďurišina především jediná systematika srovnávacího myšlení *Literární komparativistika* (1976) od Josefa Hrabáka, která úspěšně plnila funkci elementární školské příručky.⁷

Po společenských změnách koncem roku 1989 se komparativistika slavisticky orientovaná institucionálně rozvíjela v rámci nově vzniklého Literárněvědného oddělení Slovanského ústavu AV ČR v Praze, dále na Ústavu slavistiky FF MU v Brně, kde se pod vedením rusisty Iva Pospíšila zformoval koncept integrované žánrové typologie jako představa multidimenzionálního, genologicky srovnávacího oboru, který by prostřednictvím typologického studia publicistických, uměleckých a vědeckých textů propojoval filologické a sociální vědy a hledal styčné plochy

4 WOLLMAN, Frank – HAVRÁNEK, Bohuslav: *Naše pojetí slovanské filologie a její dnešní úkoly*. Slavia 18, 1947–1948, č. 3, s. 249–268.

5 WOLLMAN, Frank: *Srovnávací metoda v literární vědě*. In: *Z dějin československo-slovenských vztahov*. Slovanské štúdie. Zv. 2. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1959, s. 9–27.

6 HORÁLEK, Karel: *Přehled vývoje českého a slovenského verše*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1957; Týž: *Studie o slovanské lidové poezii*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1962; Týž: *Slovanské pohádky. Příspěvky k srovnávacímu studiu*. Praha: Univerzita Karlova, 1964; Týž: *Studie ze srovnávací folkloristiky*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1966; Týž: *Folklór a světová literatura*. Praha: Academia, 1979.

7 Srov. DOROVSKÝ, Ivan: *Hrabákovo pojetí literární komparativistiky*. Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity X 6, 2003, s. 101–108.

jejich diskursů či tranzitivních zón.⁸ Pojetí textu jako specifického průniku obou sfér, kde „sociální realita není... pouze pozadím, ale přímo součástí jazykových mechanismů a literárních transférů“,⁹ vytvářelo předpoklady pro intenzivnější respektování původního synkretického významu textu slučujícího estetickou a informativní hodnotu, která by nepodléhala impaktu kulturologických studií. Třetí pracoviště Centrum komparatistiky na Filozofické fakultě UK v Praze integrovalo do srovnávacích studií hermeneutické principy, jejich kořeny jsou v českém kontextu odvozovány ze srovnávací metody romanisty Václava Černého (1905–1987), který snahu o geografickou extenzi komparativního záběru rozšířil o studium literárních vztahů Evropy k mimokontinentálním kulturám. Komparatistika se zde chápala jako výsledek specifického způsobu interpretace, jako způsob nového čtení a následného formování specifické recepční tradice.¹⁰ Hermeneutická tradice se v pracích čelních představitelů Centra (O. Král, V. Svatoň ad.) odráží v hledání topologického pole, v němž se realizuje vědomí multikulturnosti, relace mezikulturní a meziregionální jako vzájemné sdílení a střetávání, jako komunikace a transfer hodnot a idejí.

Jak známo, lze v českém kontextu s velkým zjednodušením schematicky od konce 19. století do současnosti identifikovat dvě vývojové linie či tradice domácí komparatistiky. První, slavisticky orientovaná, chápala komparatistiku za integrální větev a pevnou součást literárních dějin realizovanou ve vztazích v nadnárodním kontextu, jejímž jádrem se stává historická poetika v diachronním a synchronním aspektu. Obecně zde panovala shoda v názoru, že moderní srovnávací literární věda bez ohledu na eventuální specifčnost své metodologie představuje autonomní disciplínu s vyhraněným okruhem problémů a s průniky k literární teorii a historii, která se zabývá mezinárodními literárními vztahy, resp. srovná-

⁸ Srov. POSPÍŠIL, Ivo: *Východisko a struktura oboru*. In: *Integrovaná žánrová typologie (Komparativní genologie)*. Ed. Ivo Pospíšil. Brno: Vydavatelství Masarykovy univerzity, 1999, s. 8–13; Týž: *Areál a filologická studia*. Brno: Masarykova univerzita, 2013.

⁹ POSPÍŠIL, Ivo: *Východisko a struktura oboru*. In: *Integrovaná žánrová typologie (Komparativní genologie)*. Ed. Ivo Pospíšil. Brno: Vydavatelství Masarykovy univerzity, 1999, s. 9.

¹⁰ Např. sb. *Román a „génus loci“*. *Regionalismus jako pojetí světa v evropské a americké literatuře*. Praha–Pardubice: Ústav pro českou a světovou literaturu – Mlejnek (b.d.); *Kontext – překlad – hranice. Studie z komparatistiky*. Pardubice: Marie Mlejnková, 1996; *Mezi okrajem a centrem. Studie z komparatistiky II*. Eds. Vladimír Svatoň – Anna Housková – Oldřich Král. Pardubice – Praha: Marie Mlejnková – Centrum komparatistiky Univerzity Karlovy v Praze, 1999.

váním děl z různých národních literatur. Tato morfologická, tvaroslovná orientace čerpající z formalismu a strukturální estetiky, která i v pozdějším období zůstala otevřena nejrozličnějším teoretickým inspiracím, našla své institucionální ukotvení v brněnské komparatistické škole reprezentované osobností zřejmě nejvýznamnějšího českého komparatisty Franka Wollmana a jeho následovníků. Tato škola směřovala od geneticko-kontaktologické komparatistiky k typologii a k využívání filozofických (fenomenologie ad.) a kulturologických podnětů (imagologie, interkulturní komparatistika, postkoloniální studia, East-West Studies ad.), ale vždy spojovala srovnávací metodu s přístupem směřovým a především genologickým. Druhá „pražská“ linie čerpala z tradice neslovanské, zejména románské filologie, přičemž zůstávala svými hermeneutickými východisky spjata s empirickou spisovatelskou činností. Její časový záběr od J. Vrchlického, který byl jmenován koncem 19. století prvním profesorem srovnávacích literatur na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze, sahá přes F. X. Šaldu a V. Černého až k aktivitám dnes již neexistujícího Centra komparatistiky na téže instituci. Tuto orientaci sjednocovalo úsilí o minuciózní interpretaci individuálního artefaktu s využitím nejčastěji vciťovacího či intuitivního přístupu, který se brání ustáleným kategoriím a institucionalizovanému pojetí oboru. Komparatistika zde ztrácela svůj metateoretický status a spíše se stávala interpretační aktivitou, způsobem nového čtení či syntetizující intelektuální reflexe, která se formou subjektivního dialogu snažila vyrovnat s vědomím multikulturnosti světa.

Slovenská komparatistika 20. století vyrůstala z českých kořenů a společného česko-slovenského kontextu, přesto se této inspiraci vzdalovala programovým hledáním nových východisek, hledáním souvislostí s moderními teoretickými trendy, tím zároveň překračovala dosavadní koncept komparatistiky spjatý s tradiční „vlivologií“ a pozitivistickou faktografií.¹¹ Byly to zejména texty literárního historika Pavla Bujnáka, který ve své srovnávací metodě uplatnil kontaktově-genetické přístupy, vycházející z tradice českého pozitivismu. Další etapu ve vývoji moderní slovenské komparatistiky představovaly práce Mikuláše Bakoše (1914–1972),¹² které již v meziválečném období čerpaly z literárněvědné fenomenologie (R. Ingarden), z technologických škol (ruský formalismus) a také později

¹¹ *Dejiny literárnej komparatistiky socialistických krajín*. Ed. Dionýz Ďurišin. Bratislava: Veda, 1986.

¹² BAKOŠ, Mikuláš: *Literárna história a historická poetika*. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1973.

z vídeňského neopozitivismu.¹³ V druhé polovině 20. století slovenská komparatistika, která si dokázala uchovat smysl pro strukturně-morfologická hlediska, si vytvářela specifický vztah ke komunikativním a hermeneutickým modelům tvořivě aplikovaným a rozpracovaným v řadě oborů a tematických oblastí (F. Miko – srovnávací stylistika, V. Turčány – srovnávací versologie, J. Hvišč – srovnávací genologie). Tato linie vyústila v metodologii tzv. nitranské školy, kde komparatistika se pohybovala na ose genologie, sémiotiky, teorie komunikace a translologie. Zejména Anton Popovič (1933–1984) dosáhl světové proslulosti svou teorií uměleckého překladu a úvahami o estetické metakomunikaci.¹⁴ Lze tu také připomenout i esteticko-antropologický koncept vnímání umění a literatury rusisty A. Červeňáka, který konstituuje sémiotický model lidské struktury jako triadickou syntézu motivických aktivit tvořivého jedince z hlediska přírodních věd (genotyp), sociální sféry (fenotyp) a duchovní sféry (nootyp). Druhou větev představovalo inovační úsilí Dionýze Ďurišina (1929–1997), který završil rozchod s klasickou komparatistikou a od sedmdesátých let minulého století se inspiroval moderní sémiotikou, hermeneutikou, matematickými metodami a teorií recepce. Vypracování nové terminologie a systematiky nahradilo stávající srovnávací literární vědu tzv. novou komparatistikou, tj. teorií meziliterárnosti a interdisciplinárním studiem světové literatury, které překračovalo hranice literární vědy směrem k politologii, etnologii, kulturní geografii a areálové slavistice. Ďurišinův přínos uznala řada světových komparatistů, např. Zoran Konstantinovič v monografii *Vergleichende Literaturwissenschaft* (1988), kde uvádí slovenskou, resp. česko-slovenskou literární komparatistiku jako jednu z několika světových škol vedle americké, ruské, francouzské a částečně i německé.¹⁵

Česká škola literární komparatistiky stála na přelomu dvacátých a třicátých let pod vlivem van Tieghemova terminologického rozlišení „*littérature générale*“ a „*littérature comparée*“, které bylo význačným pokusem o reinterpetaci výběrové koncepce „literárních klasiků“ jako dědictví pozitivistické vlivologie. Welles s Wollmanem na rozdíl od J. Mukařovského rehabilitovali princip strukturální estetiky pro srovnávací literární

¹³ *Československý štrukturalizmus a viedeňský scientizmus*. Ed. Peter Michalovič. Bratislava: Stimul, 1992.

¹⁴ POPOVIČ, Anton: *Teória umeleckého prekladu. Aspekty textu a literárnej meta-komunikácie*. Bratislava: Tatran, 1975.

¹⁵ KONSTANTINOVÍČ, Zoran: *Vergleichende Literaturwissenschaft. Bestand-saufnahme und Ausblicke*. Bern – Frankfurt am Main – New York – Paris: Peter Lang, 1988, s. 9. Jde o rozšířené vydání monografie *Uvod do uporedno proučavanje književnosti*. Beograd: Srpska književna zadruha, 1984.

vědu. Oba v Pražském lingvistickém kroužku představovali strukturalisty se smyslem pro literární historii, tj. pojem struktury spojovali i s diachronií. Wollman svou srovnávací metodu nazval eidografií: chápal ji jako „genetickou souvislost látek, idejí a forem a v těsném vztahu k historickým činitelům“¹⁶ (zejména sociologickým a estopsychologickým), která se v komparativním pohledu doplňuje se strukturně-typologickým pojetím. Tím se Wollman odlišoval od striktního chápání strukturalisticko-formalistického směru (R. Jakobson), protože pojetí struktury již koncem dvacátých let – ještě před dokončením metodologické transformace ruského formalismu a českého strukturalismu – dynamizoval a zasazoval do historických souvislostí. Obdobně v rozpracování typologického přístupu se Wollmanovi přisuzuje priorita před sovětskou komparatistickou školou (V. M. Žirmunskij), která zahájila zkoumání obecných zákonitostí světového literárního procesu až v padesátých a šedesátých letech.¹⁷ Respektováním obousměrných literárních relací mezi latinským Západem a byzantským Východem, skandinávským Severem a středozemským Jihem, badatel vnášel do srovnávací metody moment geografický, který byl důsledně rozpracovaný až v komparatistických koncepcích konce století (D. Ďurišin).

Wollmanovo morfologické pojetí světové literatury jako souhrnu tvarů a struktur nadmístního a nadčasového významu vycházelo z aplikace van Tieghemova pojmu „littérature générale“, který označoval empiricky průkaznou strukturní celistvost, zjištěnou v konkrétním kulturně-historickém areálu. Strukturní podstata světové literatury se později objevuje i v Ďurišinově koncepci eliminující národní literaturu jako východiskovou kategorii meziliterárnosti. Podle slovenského badatele světová literatura může existovat pouze v podobě vývojové (historické) struktury, kterou lze anticipovat v každém jevu literárního procesu a která je konstituovaná recepčním subjektem. Ďurišinova sémiotická proměna historické struktury v rovině komunikace na kód znamená originální rozvíjení československého strukturalismu v šedesátých letech minulého století (*Problémy literárnej komparatistiky*, 1967), v období všeobecné kritiky struktury, tj. Jakobsonovy koncepce binarismu a jeho teze o dvojí artikulaci jazyka. Ďurišinovu iniciativa tak lze geneticky spojit s průkopnickou prací F. Vodičky (*Struktura vývoje*, 1969) a s pozdními studii F. Wollmana,

¹⁶ WOLLMAN, Frank: *Srovnávací věda slovesná v poměru k slovanské filologii (stav a úkoly slovanské filologie v Československu). Část literárněvědná*. Slavia 50, 1981, č. 4, s. 308.

¹⁷ KRYSŤÁNEK, Jiří: *Osobnost a dílo Franka Wollmana (K nedožitým devadesátinám)*. Slavia 47, 1978, č. 2, s. 115.

v mezinárodním měřítku s díly J. M. Lotmana, U. Eca, A. J. Greimase, C. Bremonda, J. Derridy ad.¹⁸

Právě Wollmanovy multilaterální komparace směřující k poznání a přesnější identifikaci mezislovanské slovesnosti se staly jedním z inspiračních zdrojů Ďurišiny teorie meziliterárního společenství a meziliterárních centrismů včetně vymezení světové literatury. U obou badatelů jsou tyto kategorie odvozovány z extraliterárních jevů, Wollman slovan-ské meziliterární společenství a centrismus vymezuje etnickou podobností umocněnou antropogeografickými determinanty: „*těsné sousedství, vzájemné styky, podobné životní podmínky, stejný poměr k sousedům*“,¹⁹ podobně u Ďurišina meziliterární proces podmiňují některá literární kritéria etnická, jazyková, geografická, administrativní včetně rozličné míry diferencovanosti jednotlivých kultur. Wollmanovy integrační a diferenciací dominanty, které se vyjevují v historické následnosti jako slavismy ve smyslu strukturního paradigmatu v syntagmatu a které odrážejí proces diferenciací v rámci integrace analogicky, odpovídají Ďurišinově integrační a diferenciací funkci společenství, právě meziliterárnost založená na strukturně-typologických souvislostech si klade za cíl integraci různorodých literárních jevů do světové literatury. Wollmanova koncepce meziliterárnosti však více připouští geneticko-kontaktové vztahy, které považuje za rovnocenné se strukturní typologií. Centrismus v Ďurišinově koncepci představuje typ společenství vzniklý na základě dlouhodobého sousedění jako specifická forma soužití, zatímco samotné společenství vyplývá spíše z jednoty, podobností a tvarových analogií. Centrismy jako geograficky nadnárodní jednotky většinou vznikají formou konkrétního „zauzlení“ na základě nepříbuzenského sousedění, nejde tedy o celky vymezené podobností mentality, hospodářskými či sociálně-psychologickými determinanty, ale geografickým sousedstvím.²⁰

Centrismy jako přirozené formy existence a fungování světové literatury mají kořeny v Jaussově recepční estetice založené na vstřícné strategii přijemce, na horizontech jeho očekávání.²¹ Zatímco v centrismech

¹⁸ KOPRDA, Pavol: *Ústup od štrukturalizmu jako metodológie literatúry v 60. rokoch*. In: *Medziliterárny proces I*. Slavica. Ed. Pavol Koprda. Nitra: UKF, 2003, s. 81–106.

¹⁹ WOLLMAN, Frank: *K metodologii srovnávací slovesnosti slovanské*. Brno: Filosofická fakulta, 1936, s. 10.

²⁰ DOROVSKÝ, Ivan: *Balkán a Mediterán*. Brno: Masarykova univerzita, 1997, s. 16.

²¹ KOPRDA, Pavol: *Jaussova recepčná estetika a interkultúrne centrizmy (Medziliterárna komunikácia je otváranie sa prijímajúceho seba)*. *Slovak Review* 8,

jednotlivé literatury spolu „sousedí“, geograficky i metonymicky na základě vlastního zájmu, který může být i diskontinuitní, v společenstvích je meziliterární komunikace metaforicky motivovaná. Ďurišino členění velkých meziliterárních procesů na meziliterární společenství a meziliterární centrismy je zároveň diferencí mezi metaforickou intrakulturností a metonymickou interkulturností. Tato diference v podstatě vytváří dva protikladné, komplementárně se doplňující modely světové literatury: první vycházející z meziliterárních společenství redukuje světovou literaturu na monokulturní jednotu, druhý, opírající se o teorii centrismů, díky recepci aspektu postuluje světovou literaturu jako pomyslnou polycentrickou množinu, která uchovává individualitu jednotlivých částí, mezi nimiž výměna literárních hodnot probíhá jako dialog, v němž se přijímající kultura dobrovolně otevírá jinakosti, aby lépe porozuměla sobě samé.

Rovněž v koncepci světové literatury Ďurišín podle našeho názoru volně vyšel z pojmu F. Wollmana, který tento projekt traktoval ve třech rovinách: 1. jako souhrn národních literatur celého kontinentu, 2. jako hodnotový výběr toho nejlepšího, co vzniklo v národních literaturách, 3. jako úvar zahrnující vzájemně determinované vztahy a souvislosti, tj. genetiky a typologicky podmíněné literární jevy, které fungují v meziliterárním procesu.²² Ve svých posledních monografiích *Čo je svetová literatúra?* (1992) a *Teória medziliterárneho procesu I* (1995)²³ Ďurišín shrnul tři možné definice světové literatury a zároveň vědy o světové literatuře: 1. aditivní, mechanická, přiřadovací, z níž v tradiční komparatistice vycházely historiografické syntézy větších literárních celků, 2. axiologická, výběrová, literárněkritická koncepce založená na platformě obecné literatury (*littérature générale*) a užitelně přihlížející školským (didaktickým) a čtenářským potřebám, 3. literárněhistorické pojetí jako průnik a přesah předchozích dvou kategorií determinované vzájemnou souvislostí a komplementaritou literárních jevů, které jsou výsledkem konkrétního zkoumání meziliterárního procesu. Ďurišín ve shodě s F. Wollmanem považuje třetí vymezení za hlavní objekt srovnávacích výzkumů. Nově však

1999, č. 2, s. 153–168.

²² WOLLMAN, Frank: *Srovnávací metoda v literární vědě*. In: Slovanské studie II. Bratislava: SAV, 1959, s. 9–27. Dále srov. studii ZELENKA, Miloš: *Idee e conenzioni della „letteratura del mondo“ nella scuola ceca di comparatistica litteraria*. I Quaderni di Gaia. Almanacco di letteratura comparata 7, 1996, č. 10, s. 89–100.

²³ ĎURIŠÍN, Dionýz: *Čo je svetová literatúra? Bratislava: Obzor 1992. Týž: Teória medziliterárneho procesu I*. Bratislava: Ústav svetovej literatúry SAV, 1995.

koncipuje strukturu a funkčnost tohoto pojetí, dospívá k názoru, že světová literatura je konečný meziliterární fenomén, pohybující se na synchronní a diachronní ose slovesného vývoje. Světové literatury jako věčně fungujícímu systému odpovídá určitý afinitivní model – pojmová nadstavba jako myšlenkový systém. Vztah mezi světovou literaturou jako takovou a teoretickou reflexí tohoto literárního jevu je proto zákonitě diferencovaný a proměnlivý. Světová literatura v Ďurišinově chápání má svůj důsledně ideální rozměr, stává se symbolem integrity lidského bytí, neboť zahrnuje zkušenosti a výsledky, které literatura jako umění nabyla ve svém historickém vývoji. Míra její „světovosti“ zároveň závisí na „dodatečném včleňování“ hotových děl do literárního systému.

Tvůrčím způsobem na Ďurišinovu teorii meziliterárnosti navázal slovenský komparatista Pavol Koprda ve své pozoruhodné sérii *Medziliterárny proces I–IX* (1999–2010), která celkově mapuje postavení Ďurišinových postulátů a zvažuje jejich metodologický přínos v konfrontaci s diachronními podněty literární vědy. Logika věci spočívá ve dvou důvodech: 1. teorie meziliterárnosti vznikala převážně na materiálu slovanských literatur, 2. globalizace zasahuje i nově vzniklé slovanské státy a paradoxně je odcizuje i vůči sobě navzájem, např. stíráním jejich kulturní, jazykové a jiné identity. Koprda originálně demonstrovuje kořeny Ďurišinovy teorie meziliterárnosti: československý strukturalismus meziválečného období a recepční teorie (H. R. Jauss) a směřuje ke kritice vlivologické tematologie a genologie, která chápe téma a žánr jako prostředek „dobíhání“.

Česká a slovenská komparatistika reaguje na současný metodologický pohyb, tj. ústup od formalisticko-strukturálních teorií ve prospěch sociálněpolitických a kulturologických výzkumů, zároveň si uchovává filologický kontakt s konkrétním textem. Tím zaujímá vyvážené stanovisko ve sporu, zda komparatistiku definovat ontologicky či epistemologicky, tj. spíše institucionálně, ve smyslu etablovaného univerzitního oboru vymezeného objektem a metodami zkoumání, nebo srovnávací studii volně pojímat jako „komparování“, jako jistý typ intelektuální reflexe, která komunikačně propojuje jednotlivé oblasti vědění jako jejich vědomý zprostředkovatel.²⁴ Česká a slovenská komparatistika přispěla zejména k rozpracování teorie meziliterárnosti, kterou Ďurišin v návaz-

²⁴ Srov. studii ZELENKA, Miloš: *Hermeneutische und dekonstruktivische Auffassung der Weltliteratur – ein Ausweg aus der Krise?* In: *Konzeptionen der Weltliteratur in der Epoche der Globalisierung. Concepts of World Literature in the Age of Globalisation*. Eds. Ján Koška a Pavol Koprda. Bratislava: Ústav svetovej literatúry, SAV 2003, s. 155–167.

nosti na F. Wollmana vztáhl od strukturálních východisek k sémiotice jako k univerzitní metodologii kultury, ale také k teorii recepce a intertextualitě. Teorie meziliterárnosti, která vysvětluje individuální hodnotovost jevů z její vývojové zákonitosti, se tak stává nikoli prostředkem intertextuálního generování uzavřených výzkumů, nýbrž metodologickou instrukcí interpretující meziliterárnost jako proces nekonečného označování a nahrazování jedněch kulturních jednotek a kódů druhými.

Po letech krize českého a slovenského myšlení, které nastalo zejména po smrti D. Ďurišina v roce 1997, po ztrátě metodologických kontaktů se světovým děním, domácí komparatistika začíná nabírat „druhý“ dech. Objevují se překladové tituly evropské komparatistiky,²⁵ vznikají antologie²⁶ a texty nové generace, které se vyrovnávají s moderními inspiracemi (imagologie, historicko-geografická topografie, postkoloniální teorie, feminismus, teorie areálu a projekt integrované žánrové typologie, interkulturní studia, Ost-West Studie, věda o médiích ad.)²⁷. Odrazem tohoto „pohybu“ se stalo po letech absence účast malé delegace českých a slovenských komparatistů na XX. jubilejním mezinárodním kongresu srovnávacích literatur v červenci 2013 v Paříži. Monografické číslo časopisu *World Literature Studies* vydané v angličtině pod názvem *Comparative Literary Studies as Cultural Criticism* (2013)²⁸ shrnulo stav a výsledky českých a slovenských srovnávacích výzkumů, dále se pokusilo inovativně vyslovit k vlastnímu předmětu komparativního zkoumání, tj. k otázkám metod a předmětu. Na tento krok navázalo založení Asociace českých a slovenských komparatistů v únoru 2015 v Bratislavě, tj. vznik organizace, která jako člen Mezinárodní asociace srovnávací

²⁵ GUILLÉN, Claudio: *Mezi jednotou a růzností. Úvod do srovnávací literární vědy*. Praha: Triáda, 2008. CORBINEAU-HOFFMANNOVÁ, Angelika: *Úvod do komparatistiky*. Praha: Akropolis, 2007.

²⁶ KOPRDA, Pavol: *Medziliterárny proces VI. Teórie medziliterárnosti 20. storočia I*. Nitra: UKF, 2009; Týž: *Medziliterárny proces VII. Teórie medziliterárnosti 20. storočia II*. Nitra: UKF 2010. *Národní literatura a komparatistika*. Ed. Dalibor Tureček. Brno: Host, 2009.

²⁷ GÁFRIK, Róbert: *Od významu k emóciám. Úvaha o prínose sanskritskej literárnej teórie do diskurzu západnej literárnej vedy*. Trnava: Typi Universitatis Trnavensis. 2012; ZELEŇKA, Miloš: *Komparatistika v kulturných souvislostech*. České Budějovice: Nakladatelství V. Johanus 2012; Týž: *Comparative Literature and Area Studies*. České Budějovice: Pedagogická fakulta Jihočeské univerzity, 2012. POSPÍŠIL, Ivo: *Literární věda a teritoriální studia*. Nitra: Fakulta stredoerópských štúdií UKF, 2014.

²⁸ *Comparative Literary Studies as Cultural Criticism*. Eds. Róbert Gáfrík – Miloš Zelenka. *World Literature Studies* 5 (22), 2013, č. 2.

literatury se sídlem v Paříži (AILC/ICLA), si klade za úkol teoreticky i prakticky iniciovat srovnávací myšlení o literatuře v českém a slovenském kulturním prostoru. Z těchto důvodů čeští a slovenští komparatisté navrhli do programu XXI. mezinárodního kongresu srovnávacích literatur ve Vídni 2016 panel *Staré a nové koncepty literární komparatistiky v globalizovaném světě*. Cílem tohoto panelu je prozkoumat pluralitní svět teorie a metodologie současné literární komparatistiky jako i migraci komparatistických pojmů v čase a prostoru, přičemž by se mělo poukázat na specifika lokálních či regionálních tradic srovnávacího myšlení, které se často vyvíjely paralelně nebo v dotyku s anglosaskou a francouzskou komparatistikou. Srovnávací literární věda nedisponuje ani jedním předmětem zkoumání, ani jednou či jednotnou metodou, protože teoretický a metodologický diskurs probíhá v různých jazycích a v rozmanitých mocenských vztazích. Lze doufat, že současný pohyb v české a slovenské komparatistice není pouhým návratem ke slavným tradicím, ale především pokusem rozvíjet srovnávací myšlení o literatuře jako otevřenou a mezioborovou disciplínu, která na počátku nového tisíciletí bude nastolovat aktuální otázky související se složitostí a pluralitou současného mnohovrstevnatého světa.

prof. PhDr. Miloš Zelenka, DrSc.

Katedra slovanských jazyků a literatur PF JU, České Budějovice
zelenka.milos@centrum.cz